

CLASS - 4

Nagaland Heritage Studies

CHOKRI

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Nagaland Heritage Studies

CLASS - 4

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and **STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

NAGALAND HERITAGE STUDIES | CLASS 4 - CHOKRI

Copyright © SCERT & SCNL, DSE 2018

Third Edition 2023

Illustrators: Arien, Tatsimu Trakha, Ruokuoselhou Miachieo

FOREWORD

The Nagaland Heritage Studies (NHS) is a series of 18 officially recognized Nagaland languages from classes 1 up to 8. These books aim to teach the Nagaland Languages using local culture and heritage as its content base and also promote cultural richness of every tribe and community. The introduction of the Nagaland Heritage Studies in the State's schools from 2018 was in consonance with the guidelines of the National Curriculum Framework (NCF) 2005. The Nagaland Heritage Studies textbooks revised edition covers the learning needs of the students which have added meaningful illustrations. The NHS textbooks are evolving to better language learning of Mother Tongue which is the core basis of one's identity, history and culture.

The State Council of Educational Research and Training & SCNL would like to express gratitude to Professor D. Koulie for his contributions.

We would also like to acknowledge the Department of Arts and Culture, DIPR, all Literature Boards, Tribal Hohos, and the individuals concerned for their contributions towards the development of Nagaland Heritage Studies Textbooks.

The Council & SCNL also wishes to extend its gratitude to Smt. Kevileno Angami, Commissioner & Secretary, Government of Nagaland, SCERT and School Education for sharing valuable suggestions towards improving/updating of Nagaland Heritage Studies textbooks.

Lastly, appreciation goes to SCERT and SCNL team members who have worked hard in completing the NHS textbooks revision on time.

Dated: Kohima the 7th of November 2022.

THAVASEELAN K
Principal Director (IAS)
School Education, Nagaland, Kohima

N.CHUMCHANBENI KIKON
Director,
SCERT, Nagaland, Kohima

VAPHRAJÜ

Nagami utho u jü kükrekrekübako hi mükrü pö bayi mozoküsu na küphrida thipö tayhece lü phrii küve thiyiküta na u nüba. Lüsü mhase cho co müreyo küzhomiko mütsümüce de rhüpö kümüta pö kütasa küphrinumiko po u tho u jü phri mozoküsu na mharhü müta. Veli Nagaland lü-e thüzho süko müdzi tüyi mo tina rünükümo pö thi vorite. Süziküba dolü SCERT ko utho u jü lü küphrida doso 5 kütsona khipö pariyiküta zöde Nagami swöye mütü mhase cho co kümha de u se zhiyitaküto mülüba.

Nagami utho u külhüzhörüle jö phriküti hi khreküsanumi po u jü phrise, thoseyi, ukümüle seyi mu u jü hi unüyiküte thisüte. Sümhuri ukrüne zhorüle küveko khiyi mu müdziyi küve pö thisüte.

Küphrida doso 5 lü hi ngoyiküti Nagami hi dipöbi de vo u cejü lü lhüyi, dipö cho co vori, dibide kümüthi kümükroyo, litho lithi thiyo, dipö teti tekrayo, dipö tüce tsakhayo, dipö tüce khro thünye nyeyo mu dibi de nyeyo mu ube mhatho türhi türha küthido hi kümhatiko pö kümületho thide phri tozü.

Süna küphrida pö pariküyi zöde khreküsanumi po u krüne jö seküyi lübi mo de utho u jü seyi mozoküsu lüyi mu seyiküto müriyo.

Vala lü, Chokri Chakhesang Literature Committee za lü posü künyiyo kütasa Nagaland Government mu bahoshi SCERT-e u küvethoyo khasü de Nagami külhü jö küphrida khipö pariküyi na unürizote mu müzari zoho thiküti posüyo.

(JOLAYI NIENU)

Chairman

Chokri Chakesang Literature Committee

ULÜKÜBAKO

Thüphri

Lha

1. Nagami umaküne – Mhatho thürho _____ 1
2. Nye mu sonye khoroko _____ 5
3. Nagami cejü lü cejüthuko mu kürüko _____ 8
4. Küthüzü – Lizo _____ 13
5. Sopfünuo sagwüjö _____ 15
6. Naga mi cejü lü yiteküti _____ 19
7. Khonu ukümütuko _____ 23
8. Küra küpriküro mhatho _____ 27
9. A kürülü ci kütho - Lizo _____ 31
10. Cethice (Morung) _____ 33
11. Tüshi mu Thüvo _____ 36

THÜPHRI 1

Nagami umaküne – Mhatho thürho

Seyiküto Coleko:

1. Nagami mhatho thürho umaküne küve jö seyi.
2. Dipö cho lün mhatho thürho thiyi ve to shili seyi.
3. Nagami umaküne küve kümüleko mükrüpü kuba seyi.
4. Thüphrio jö posü de kütsokütiko kümülü lü külasüyi.
5. Mi künana kürüthi de jüpo seküti thi kühüyi.
6. Jüco küsako seyi.

'Mhatho thürho' lizo u Nagami zhorüle lü mhaküthi u krüne thi küvo umaküne rho moküsutho mu kügwütho pö zo. Britishmi mu chozu kükremi u Nagami cejü lü voriküti Nagami yisü thüma yekro mhathi thüthomi liküti potayo. Nagami hi u tho u mhakra zo mo lizo mhatiküto lü müngayo. U Nagami u theneko-e küthürho külhü zhorüle lü lhü küvo sü pö u külhü bo-o thi vozü zo. Puko jütho matho mu mhathi thütho thiyö.

U shi u mhü thüma kükrekreti mhatho kükrekretiko thi bayoküti u ngoyo. U nü mu müzaküti khapö küjütho mhatho mütüko tsüsüyi. Küjütho mhatho-e küzho mori kütsü thi mo. U mhatho thiküsüyo lü dipö ngoyi shili süo mhapöyi the mori ve. Mhatho pö u müsöküsüo usökürhö thi mu küjütho lü thisüküti müsö.

U thihi küve mhatho khapö mikükremiko yo mürüküti müsö mo. U tho u khu he khrü, u qhüneko münyi, tizhe thi küdaküti, cetacelü mu u kümütuko thi kümüsa seyi mososu. U krüneko mu sözanuko khrühi sü mososu.

U mhathi müngaküta müsö che mo. U Nagami rünako lü tsüyi pethimiko thüpumi ri thünomi ri mhathi mo de kümükre bayo mo mu u rhathi de mhathi bayoküti ngo bayo zo. Küjütho mhatho lize ngu mu ve sö bayo. U Nagami umaküneko hi thi mu rhoi mososu.

Jüco küsako seyi:

1. U thene – Putü kücho voküta tüce lhüküva saramiko .
2. Lhüyezho – Thüma mükro-o uzhoce, krüzho mu mülüyoküti.
3. Thünga – Mhahu lü n lü thikükri mori n lü zizi moküta.
4. Yekro – Thüma ukro küza pö utho ukülhü cholü süküti.
5. Thürhomi – küthürho lün zhorüle sö münuküva.

DODIKÜTIKO

A. Kütsoküti hiko külasüte.

1. Nagami krüzho umaküne kükhotho-o mu kügwütho-o dipöö ta?
2. Dibi de u mhatho thi mozosua?
3. No mhatho dipöko thiyi ve shi thosüyi?
4. Voküta tü lü dibi de Nagamiko setayoa?
5. Voküta tü lü dipö khapö müngaküti thiyoa?

B. 'Kütho' mu 'Mo' thosüte.

1. U mhathi sörhöyi mozosu.
2. U mhathiküti müngata mozosu.
3. U Nagami umaküne küveko thiyi mozosu.
4. Kүjүtho mhatho-e küzho mori kütsü thi mo.
5. Ue ukrüneko mu sözanuko khrühiküti müsö mo.

C. Mhathi küto.

Doso pon ukro küza pö kükrekreküti thisüyi. Ukro kükrekretiko pon küthürü de dosobo swo mu cesüvayi, thübakö lüsibako, cetsüla mu tayhece u kümütuko thi kümüsasüyi.

D. N zöö zön kürüthisüyi. Mharhe pesü de mharhe lü mhathi kübako jö pö n zöö ce posüte.

Thaka :

No : No dipö lü ba thünomiko u kho pü
kütako diceo vozü shili?

N zöö: I lüküti puko yi lü prüzü.

2

3

4

5

6

THÜPHRI 2

Nye mu Sonye Khoroko

Seyiküto Coleko:

1. N jü lü khoroko zako "nye, sonye" seyi.
2. Tüsonha n jü lü khoroko zako "nye, sonye" pö kürüthi mu soküti thisüyi.
3. N jü lü khoroko zako "nye, sonye" küla pö Kükro jü lü süsüyi.
4. Po mu jiküti chotha khaküsüko lü müdziyi.

Kükrojü lü khoroko za 1000 khapö "one thousand" ide ciyo mu u jü lü lize "Nyepö" ide ciyo. _____.

Ukhro lü thaka khaküsü pesüte.

1000	=	Nye pö
2000	=	Nye küna
3000	=	Nye sö
4000	=	Nye da
5000	=	Nye pöngu
6000	=	Nye sorö
7000	=	Nye thüna
8000	=	Nye tüttha
9000	=	Nye thüci
10,000	=	Nye küri
20,000	=	Nye müci
30,000	=	Nye sömüri
40,000	=	Nye hida
50,000	=	Nye hipöngu
60,000	=	Nye hisorö
70,000	=	Nye hithüna
80,000	=	Nye hetüttha
90,000	=	Nye hethüci

Süsao lü sonye voritayo (süo lizo 1,00,000) Kükrojü lü khoroko za lakh zide ciyo uko ri sonye hio ci mo de "Lakh" side Kükrojü lü ci tayo.

DODIKÜTI

A. Khoro zako müswo thosüte.

1. 1500 = _____
2. 2000 = _____
3. 4005 = _____
4. 9990 = _____
5. 9, 00,000 = _____

B. Kükro jü lü jüchoko küla pö n jü lü thosüte:

1. John has five thousand rupees. He bought a mobile phone with three thousand two hundred. Now he has only one thousand eight hundred left.
2. There are nine thousand marbles in the box. Mary added two thousand more marbles into the box. Now the box has eleven thousand marbles in it.

C. Ubo küza küma lü 'A' lü 'B' zöü kühüsüte.

A

B

Khoro	Khoro zako
20,00,000	Sonye sö, nye hepöngu
40,000	Nye thüna, kra pöngu, hesorönsö
1020	Sonye Müci
10,000	Nye heda
3,50,000	Nye pön müci
7563	Nye küri

D. Kütsokütiko külasüte.

1. N münuu küyi tütse zao thosüte?
2. No Tayhece lü voküti tütse zao thosüte.
3. Tütha tütse za thosüte?
4. Vori küzü tütse za thosüte?

E. Nzömi pö zö de jücho hiko phri mütosüte.

1. Nye sömüri mu nye müci so küngu küsüce nye hipüngu praiyo.
2. Tayhece lü pumi nye küna mu nomi nye küna thüza thoyite.
3. Nye hipöngu mu nye hipöngu so küngu küsüce sonye praiyo.
4. 2019, Zhove khri tütse-o lü Covid tösa kürü hio swüdöyite.

F. Jücho hio phri müto mu pütö lü külasüte.

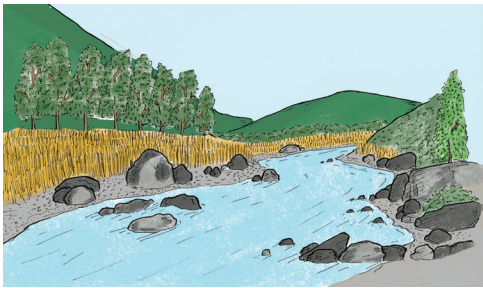
1. Mt. Japfü hio urükrü cherho 3048 ba mu Mt. Saramati hio urükrü cherho 3840 ba. Hinyi cejüthu dipöyo rükrü kuta?
2. Dikhu kürü hio pucho 160 km ba mu Dhansiri kürü hio pucho 352 km ba. Dipöyo cho küta?
3. Kohima lü chode lü rüvü sü Delhi lü küvo hio 2255.3 km müsö ba mu kohima lü chode lü rüvü sü Mon lü küvo hio 327 km ba. Dipö-o chode radiküta?

THÜPHRI 3

Nagami cejü lü Cejüthuko mu Kürüko

Seyiküto Coleko:

1. Thüphrio phri müdüküti zö de phri nvesüyi.
2. Jüco kūsako seyi side sūko pō ntho jücho thisüyi.
3. Mi küna mu ukro thi de kürüthiküti lü jüpo seküti thi kühüyi.
4. Po mu jiküti lü chotha khakūsūko müdziyi mu seyi.
5. Nagami cejü lü kürüko mu cejüthuko kümüle kübako seyi.
6. Kürüthiküti thi kūsü lü jüpo seyi küto na thi kühüsüyi.
7. Ukülü khakūsūko kūsaso de müdziyi mu mhalü utsitüo seyiküti thi kühüyi.

Nüne uzu shoco pü mi Wokha lü vakütso vo. Pü mi Abemo, una Areni, mu pü sarao Peter pü ngo unü mu rüthurita. Puko Doyang kürü shice rügülhü pö pü na bayiküto rhüyi.

Rügülhü lü

Nüne kürüo Rügülhü lü unüyi. Pü upo ce ta vo de uphe pösü dzü taba. Pü umice poküti, “Kürü hihi kücho va me?” “Iye, hihi-e Nagami cejü lü kürü küchotho-o. Vele Nagami cejü lü kürü kükre kükro ri bayo. Kümüle hu lizo Dikhurü, sūo krösü Mokochung mu Longleng kharobo lü püthü ba. Sūzo Dhansiri kürü ba, no Dimapur lü ngo küvao. Tizürü ba, mu sūo Zunheboto mu Phek kharobo lü krö vayo. Oh, mu sūsa kürü kükre pö Milak kürü ziküti pö Mokochung lü krö vova. Zungki ri kürü kükre pö sūo krösü Noklak, Shamator mu Kiphire voba.

Nüne-e utho u qurobo jö mhakükro bayoküti pü sño seyo kümo pü ngo thita. Sña, pü poküti, "Ami, I hice Wokha lü küba ce thüthi kümüle kükre uko vo mühoyi küve ba me?" Ita, side pü mi posü. "Cejüthu Tiyi sü ba. Uko pheta sülü voyi ve vele nenyi na küdo pö lhota mütse. Thiyi ve lize, nenyi zho zakuyi küta sa sño mharhüyi ri ve. Süsü Wokha botu lü cejüthu kürükrütho mu kümületho te. Cejüthu hio sagwüjō kükro potayo.

Sña pu poti, "Nüne, no Nagami cejü lü cejütu dipöo kürükrütho-o sü no seva mema?" "Ami I sño seva. Süsü Saramati cejüthu Kiphire lüba. Sño lizo cherho 3840 ba. I G.K doso lü sño seyi". Ve ! süzo diyiyo cejütu kürükrütho küna-o shi?" Nüne sño lü zasü de poti, "Japfü cejüthu." Sña umi poti, Mo, A küjovate. Ale kürükrütho künao lize Mollen cejüthu, urükrü cherho 3066 ba. Sño Meluri- Phek kharobo lü ngoyi. Süsü müdzi de Japfü cejüthu sño lü ba, no seküba sño Kohima lü ba. Pauna cejüthu-e thüthi dao lü ba. Sño Peren kharobo lü te. Mu künutho-o tatisa uko cejüthu Tiyi lico hi bate.

"Wau! Nüne poküti uko Nagami cejü lü cejütu kürükrü kükro bati hi-e". Süziküva sa una Areni-e puko po vo lüva tita non puko cibata. "Ami Abemo no tha a khrühi pö apon u qurobo jö mhakükro seküyi na n müzari ho", Nüne süzin posü mu puko lüva ti küto khwüyi külho thiküva na tata.

Jüco kūsako seyi:

1. Kharobo – qurobo zatsö pö bo.
2. Rügülhü – u lüva zwö pöta de chozu-o vo rüwhu rügü thi de lüva süko tiküti.
3. Cejüthu – cejüka kürükrü.
4. Kürü – lhülü zholü dzü krösö bayoküti.
5. Püthü – thüthi pö lün la thüthi kükre pö lü voküti.

DODIKÜTI

A. Cejüthuko khapö u kharobo lü süsüte.

Cejüthu	Kharobo
Mollen	Kohima
Saramati	Phek
Tiyi	Wokha
Pauna	Kiphire
Japfü	Peren

B. Thüphrio phrisü de thüthi müchükütiko lusüte.

1. Nagami cejü lü kürü kücchotho-o lizo _____.
2. _____ kürüo Zunheboto mu phek püthü voyo.
3. _____ lü Dhansiri rü krö vayo.
4. Saramati cejüthu-e Nagami cejü lü cejüka kürükrütho -o lizo cherho _____ dzüküzho mhuba.
5. _____ lizo Nagami cejü lü cejüka kürükrütho künao.

C. Kütsokütiko külasüte.

1. N rüna/Nado kümünoce kürü za pö posüte.
2. N rüna/bado kümünoce cejüthu/cejütu/cejüka za pö posüte.

D. Nüne cekrokoe rügülhü lü voküti puko rügülhü jö jüchoko pö kücheküre kümako thi küdepö utü lü tho lasüte.

1. Upo pu merü lü puko zö vosü.
2. Puko kürü shice söpra khrai.
3. Vele mipöyi sülü bava mo.
4. Puko qhümüne küdekütiko mu besüqhüko pö sülü khama.
5. Natsiko puko lakhoko kürüdeyi.
6. Süsa püe natsiko kösömüco de puko pon sü dzürülo mu rüna lüduyi ta non posü.
7. Mütüko lü kürü lü rüzhü ba.
8. Uzu küswöö rüna sürüta de kütikükrako küsüi.
9. Taküto mhüdzü u zue neko mütü dzü vahe pö lakho lü sütsoyi me moshi ide kütsozü.

E. Nagami cejü mharhe lü (Δ) kürheküti hi khapö cejüka dipö kharobo lü bashi süo müdzi de tha müta.

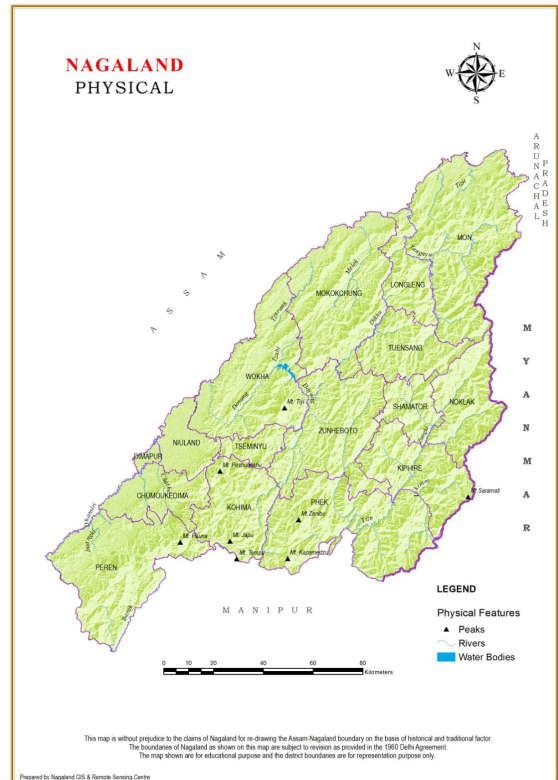
SARAMATI

MOLLEN

PAUNA

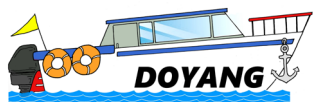
JAPFÜ

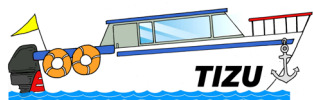
TIYI

F. Mhanui no kürü hiko lü dzüru tho vokütice, no thüthi dipöko püthü votaa?

G. Mükro lü bayi side ne mükro rügülhü na mha rhüyi. No dipöceo voto shili thüthi za thesüphi. No dipö khipö n müdziyi ta mu no dipö thita. N mharhüko pö n doso lü küzasüyi.

THÜPHRI 4

Lizo

Seyiküto Coleko:

1. Lizo jüco-o qhüphra, kükho kükiko utü thi de phrisüte.
2. Lizo co-o seyi de küposüyi mu u ju thosüte.
3. Lizo-o lü kütsoküniko külasüte.
4. Jücoko qhüphra kümha kütiko seyi.
5. Thoküti mu poküti do khaküsüko müdzi de seyi.

KÜTHÜZÜ

A be pon jüpo süte
Side u nüyite
Ungo mhathe-o
Ceju lü lhükübao

A be pon rhö bayi
U me phapü küba süo
A phrüye
Kha ceju prüküsü

A be pon posüte
Cejuoe u kühaküra di zo de
Matho zo de
Thüjoko khaküsü la.

Jungmayangla Longkumer

Jüco kūsako seyi:

1. Kūthüzü – u nü de mi thüzü mu müzaküti.
2. Ungo mhatho – seyose-e mhathiyi külho mhatho.
3. Pha – küro pö ro de kümülüküti.
4. Phrüye – ukrünemi külhü zhorüle mu mhanyoko küye pö utü
kücho taküta kükrenamoli süo u thüma na müleküti na.
5. Khaküsü – mha kha mi prüküsü.
6. Kükhaküra – mhapöyi pon u khata mo de thiküti moyi khasüküti.

DODIKÜTIKO

A. Lizo-o makro/miküna mu mipö zide phrisüyi.

B. Lizo-o lü kühüzü co vaphra küma jücho khipö parisüte.

N na pö thima – “A be pon jüposüte
side u nüyte”

C. Jücoko ula künuco qhüphra kühakütiko lizo

Thaka : küro; müro, pöngu; kungu. Ratü; mütü.

Jüco hiko n külü pö thosüte:

1. Lhü

2. Thüjo

3. Be

D. Kütsoküti mu külaküsü.

1. Kühüzü lizo-o lü li küzo-o dipö na u nüyi nyisa ba?
2. Li küzo-o dipö pon rhöba nyisa ba?
3. “A be pon posüte, thüjo” Li küzo pü na süo uco dipö pota?

THÜPHRI 5

Sopfünuo Sagwüjō

Seyiküto Coleko:

1. Thüphrio phri müdüküti zō de phri nvesüyi.
2. Jü kūsako seyi side süko pō ntho jücho thisüyi.
3. Mi küna mu ukro thi de kürüthiküti lü jü küpo thi kühüyi.
4. Po mu thoküti lü chotha khaküsüko müdziyi mu seyi.
5. Sopfünuo sagwüjō-o seyi.
6. Thüjō-o müdzi de kütsokütiko külasüyi.

Sopfünuo-e Rüsomami pü pō mu pü-e Sapumi botu lü mipō ce mhi vo de vo sülü lhütayo. Pü-e mhi vo küra tüceko lizo lhü ve bayo side thüjo nu pō ri ngoyi. Sübiküba ce, pü nupu-e thüno kükremi ngo u nüyita. Süsa pu zöpō zi tüzō müso Sopfünuo po ta pü ra la vota non pü kūsüta.

Pü Tükho moyi pü cho müdiküva müprō ba zo ri, Sopfünuo-e pü nupu pon pü lü thi kükririküva na, tüzō müso pü rüna lü voküto na tata.

Pü nu pō usaco khüpüyi, chode va mveyiküto lübi na metorü mütoyi de tasü. Sopfünuo nupu ri meto pe küyosü. Vele cejüka pō prō küva sa meto küve sü ngo sa mota.

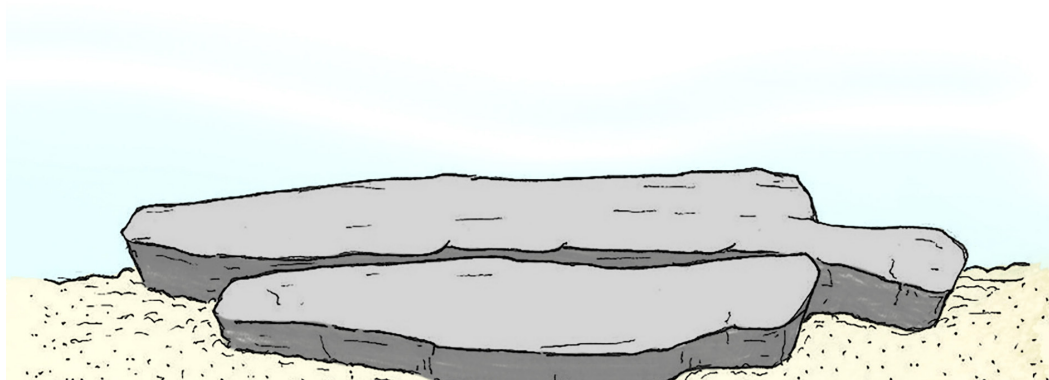

Pü cho lü rüzayita mu thüthi sücesü pü meto ri mmhüta mu sülü sazüta. Pü nune ri sücesü u zu mo yo tüssü zotha u zu tsüppüro yo pü nu zö khri lava. Kütükhri küthi puni züküti thüthi sülü püni kütsü mve ta. Küra-e thü mükhrayo vele kütükhri küthi Sopfünuo ta küto ce küra thü küthü pü kütao ri nyisa thü de pupariküti ce thü müsota. Sopfünuo krüneko mori pü nopu ri sübiküta jö mhapöri seta mo. Putü kücho pü jö seta mota, Sopfünuo krünekoe pü phu küto na pü nopu ne rüna lü vo. Pukoe Sopfünuo mu pü nu ni hizütho u celü taküta mu pü nopu ri thüno yi salayiküta seyi de uko ngo thita.

Sütüce Sopfünuo sarakoe pü mu pü nu ni phu voküti ce, puko kütsü rhi küna püthü voriyi. Mu thüthi sücesü lizo pü metorü müto pü kütao mmhüküta pü nopue me küveo ngo vala thiva. Kütsü rhi süo pö pethi mu pö natsimine rhethi. Puko vala lü hihi Sopfünuo mu pü nu zota mütsete zide lüyi.

Sülü Sopfünuo cekroko pö rünao müseva, süna Rüsoma miko kütsüo sü pün rüna lü voritaküto mpeyita. Puko kütsüo sü swödüto küzü ce türü tükhra küröswö pö vorita. Süzo rünamikoe kütsü küzho-o sü küssüce, kütsüo brü külüsai moküta ngoyita. Süna kütsü küna ni pha küsaküsü ce rö zo mo de puko kütsüo süyi ta de pövo rüna lü süva, mu tsükütso ri süo bazo.

Jüco kūsako seyi:

1. Lümosö – lüva kümo lün mhapö zö kūsöküyi.
2. Kümünuthi – thüthi dipö lü u münuyi shi.
3. Ceqi nune – natsimi pö no valuküti.
4. Kütükhri – se mori vaphra kümo.
5. Pupra – nha pö pupra swödüküzü.
6. Vala – künutho-o.

DODIKÜTIKO

A. Kütsoküti hiko külasüte.

1. Sopfünuo sü sopöa?
2. Dina Sopfünuo pü rüna lü ta la voritaküto mpeyita?
3. Sopfünuo mu pü nu ni ta sala pü kümünü rüna lü voriküzü ce dipö bita?
4. Sopfünuo krüneko puni phu vozüküti ce dipö ngoyia?
5. Dipöbi de Rüsomakoe kütsü ni sü pün Rüsoma rüna lü pö voyi küve thiyia?

B. No jüco dio seyi shi khapö thüthi kümüchüko lü lusüyi.

Lümosö	kümünuthi	ceqi nune	kütükhri	pupra	vala
--------	-----------	-----------	----------	-------	------

1. Vebö pu yi chode lü tükho pö _____ yi.
2. Chozuba rüna-e _____ rüna.
3. Avelü-e _____ pö baküti na, püe uko zön ba müchoyi lho.
4. Batüse tsako _____ swödüte.
5. Sopfünuo sarakoe pü mu pü nu ni kütsü mve küta _____ te.
6. Tüzö lü kütsao ngo pö _____ tayo.

C. N doso lü thüjö poküti tüsozho pö bayi. Kümüthamiko pon thaphrinuko küza pö ukro thisüyi ukro pöpöküti thüjö phrisüyi moyi malhü jö süo lü pö rüzhüsüyi ve.

D. N kümüthao pon jüco hu phri mütösüto. No jüco seküyiko rhe mütüsüte.

Rüsoma	türü-tükhra	metorü
Kümünu	rüzayi	cejüka
Tsüüpüro	tüsü	pupra
Küra	mükhra	kütsü

E. Malhüjō hio ubo rhe kümütao lü po küsalasüte. Sopfünuo mhalhüjō lü müdzi de Column B lü ntho nkülü pō külasüte. N tho malhüjō kükre shi thi küda süyi ve.

A	B
<u>Humi</u> Sopö no zhorüle thi kümükrotho?	
<u>Sömöküsu</u> Zhorüle küdipö sömöküsü thi ba?	
<u>Ile</u> Mha küdipöna thiküsu thita?	
<u>Süsa</u> Küdipö bi de thiküsu-o thiyi ta?	
<u>Sasü</u> Vala lü küdipö bita?	

THÜPHRI 6

Nagami cejü lü Yiteküti

Seyiküto Coleko:

1. Thüphrio phri müdüküti zö de phri mvesüyi.
2. Jü kūsako seyi de süko pö ntho jücho thisüyi.
3. Po mu jiküti lü chotha khaküsüko müdziyi mu seyi.
4. Thüphrio küpokükaküti lü thi mu müresüyi.
5. Jü utsitü hu khipö ntho jücho thosüyi.
6. Nagami cejü lü tsamünye sö mükro küvako seyi.
7. Tükhu mu nhayi küthi do kümüle hu seyi.
8. Khülü külhü yitemiko mhathi khasüyi kübako na unüyi.

Nagami cejü lü bahori rünako lü thüte mhatho thi mükro kuyo. Lhako lizo kütikükra kümüle pö thi, cejü pö thüte thiküti lü kra za 70% müsö pöe tülha tebayo. Tülha teküti hilü uzho kükreküti küna thiyo. Süo lizo түкһу күthи mu мүлүй текүti.

Tүкһу Күthи

Thüte күthи zho hio, cejüthu mori cejütuko dopö thizhoyi mori uthatha thiyi de түкһу thiyiyo. Side tsamünyekо khasüküti thiyo. Tүкһу күkro ri süsübi de uthatha thi de cejü dopö thizhoyi ba. Noyi ngo bato Nagami cejü lü түкһу thi күba мүtү cejü razho lü

thiba sūo dzū cho ngo rüyikuküti na. Tükhu pro pöpöküti hi-e vo ukümünoce kürü mori rütsiko lü dzülü dopö dzü pövo түкhu lü dzü müthü bayo. Tүkhupo thisü de dzü pon түкhu lü dzü müthübayo. Dzүche thisü mu dzü pon dzүche lü krösü түкhu күkre pö lü vo de түкhu zanu mütü lü dzü krövoyiküti thi mu dzü sö sa mori dzütso pon krö sū kürü mori chozu votayo.

Tүlha bo ma күvathesü dzü kha түкhu lü sū bayo. Tүlha mü parita de rötakүto mhүdzү түкhu pon soyi de түlha rөyikүve thiyi күto na түкhu lü dzü pha müso vayo. Hibi de түкhu thiyо mu thүri rөkүti lize vo Shera mu Nguha nyi khrice rөyo, süzo түкhu thikүti түlha libi pö süyokүtizo, түкhu күthi lizo Angami mu Chakhesangmi yebo hini thi мүkro bayo.

Mүluyyi tekүti

Mүluyi tekүti lizo nhako vepö rü mu sūo pö rasa ziriyo. Thүtekүthi do hio ta lize, Mүluyi tekүto na cejү tsa pö nha söbo vepö күbako mepö süko thүtsova de cejү te pö tsamүnyeko doytayo. Süsa түrү түce rүnyoko zupү tata күlho na söboko vepö yikrikro juyiyo. Süzo Tsarhү mu Tsade khri hi tsamүnyeko khasүküti thitayo. Mүluyi lü hi түlha tekүti күkrotho-o thiyо, ve tsamүnye күkrekrete күkro ri khapö tezүyo zo. Tүlha, sako, chise, khadese, bi, sü, pitu, söbro, batүse mu lүmuse күkreri sa de hiko pö mүluyi lü teyo. Mүluyi te mu thikүti zho lizo, yitemikoe tütse 2-3 thүthi pö lü mүluyi te күva sa sūo khava de thүthi күsa күkre cejү-thүrүyi tekүmo phu layi tayo. Side yi vepö rü mu thi күtso sala votayo.

Jüco kūsako seyi:

1. Cejü-thürü - vapöi yite kümo thüthi.
2. Razho - cejüthu ba mo de cejü müziküti.
3. Dzülü - cejü dopö dzü cho thisü de dzü pon kröküti.
4. Rasa - cejü thüthi küsa pö lü nhayi teküti.
5. Yikrikro - yi lü rünyoko pon tata külho na söbo küsho khapö sü de rünyoko khayiyoküti.

DODIKÜTI

A. Mühkro co ukro kükre de baküti lü jüchoko phrisü de khapö ukro utüo lü süsüte.

1. Dzü pö tükhuko lü sü de tülha pon mayiyo.
2. Tülha zo kümo lümuse mu sü khapö teyiyo.
3. Thüte küthi dzülü dzü müriyo.
4. Tsamünyeko do mu cejü teküti mhüdzü yio rü müravayo.
5. Tütse hu yite küva sa yio khavayo.
6. Thüte mhatho hio lü thüri libi pö teyoküti zo.
7. Thüte mhatho hio lü tsamünye kükre de pö teyo.
8. Dzü pon thüyi küto na nyoba pö upo thisüyo.

Tükhu Küthi	Müluyi Teküti

B. N zömi pö zö bayi. Neni mipöe Müluyi teyoküti do thiyi mu kükre pöo lizo tükhu thiyoküti do thiyi. Side neni thüte zhoko pö kürüthisüte. Neni kürüthi tso küva sa, n libi basü de n zöö dipö nce posü shi lü lasüyi. Side pö ukhro lü thosüte.

N zöö/zöpü za: _____

C. Kütsokütiko külasüte.

1. N botu lü dipö thütetho thiyoa?
2. N botu lü dipö tsa mülhü kükrotho thiyoa?
3. No pethisüri küta sa thüte mhatho hipö n mhatho thinyisayo me? Külasüte lye mori Mo ziküti uco posüte.
4. Tükhü lü mhathiyoküti küna thosüte.
5. Müluyi lü mhathiyoküti küna thosüte.

D. N rüna/bado lü thüteküti dodi kübayo rhesüte.

E. Nagami yeboko lü thüte küthi tüce ukro kükre de li tsale küthiko seyi te. Nzöko mu n kümüthamiko mhüdzü lü li tsaleko thisüte.

THÜPHRI 7

Khonu Ukümütuko

Seyiküto Coleko:

1. N jü lü uciri zako mu nhachi nhara zako seyi.
2. Thüphrio phri müdüküti zö de phri nvesüyi.
3. Jü küsako seyi mu süko pö jücho utü lü söyi.
4. Po mu thoküti chotha khaküsüko müdziyi mu seyi.
5. Thüphrio zö kükhü de ntho jücho hu thosüyi.
6. Thüphrio zö kükhü de doso lü kürüthiküti lü küsörhösüyi.
7. N botu lü nhathüra khonuko mu ciri ngoyi küba mütüko jö sebayi.
8. Nhathüra khonuko mükrüyi küto lünyi süo thi kühüyi mu seyi.

Thüjove yi lü lhüyo. Tüso doli, vüdzüko khusü pu mücosüyo. Mhashoce lü puko künalü-e pu külusüyo. Pu sökrodzü krayi kütasa ta vo pu ciriko pesüyo. Pu shi Vokha-e pu samüdzi sö tayo. Pu Poe thürigo pö metho, rüli mu tümvüko vathi küba ngosü. Thüvo müri de pu ngo küsüce rü de öh! öh! thita. Dzübö lü tupha cekrokoe dzübu ba. Thüjove-e tizhe lü thüvüko husü. Pu ndo batüse do kümütako süko hu küpala va, pu tha kütasa kümünoce prü mütsa khapö pu küwiko tsü tozü. Pu vo puko peküto süo tükhri utü hio lübizo. Celü khonu müci müriko bi moli, Wi-e kütasa lü nhako pati de nha lü baküti ünükuyo. Hihi na küwiko pö nhachi mori uciri zide ciyo.

Tükhro mu cejüthu tümvüko vado ngosüyo. Prü mu tükhoko kütsa tsapoko lü lhü bayo. Yiko lü sako rusü kütace, Thügako na Thüjove ne cekroe khwüva mozosutayo. Thügako sako ti unüyo mu sako leko lü sakoko tapha mori müce pha müta de yitemiko pon vo ngo süyo. Thüra prü de vorikütota ce kütsa münoceko müsörü mu saceko rü küba qhü se süsüyo.

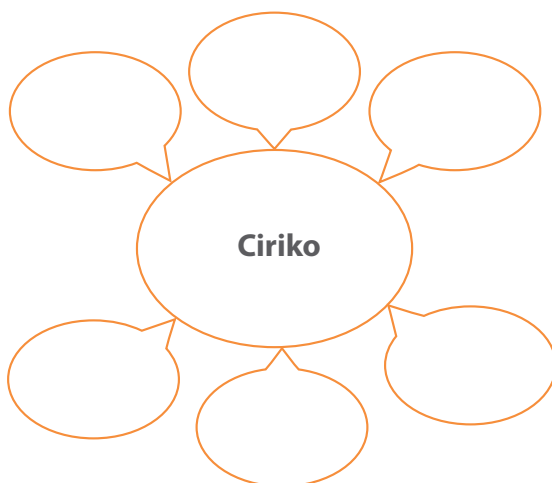
Thüjove potsanekoe rüwhu de khonu maküti pu külhüzho pö thivori. Vele tsüe rüna lü pethikoe süo khave. Süosü puko kümütuko nhachi nhara külhüko mükrü mu yoyi küto na thiküti zo. Puko lhülüzho cene hiko küye zovo khapö utsi une mu nuswönuyeko tsüsü nyisa ta.

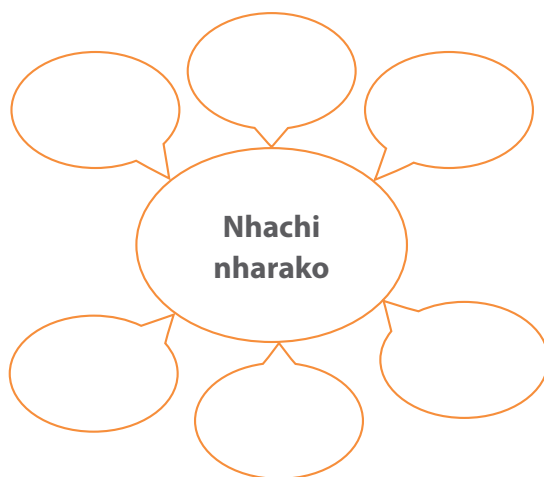
Jüco küsako seyi:

1. Thürigo - Tülha bo, tülha rö küta sa ubo lübi ba de süko pö metho coko thiyo.
2. Tsapo - Kütsa kümücuthoko lü thümae vozoyo kümo.
3. Thüra - phö lü mo de yi lü.
4. Mükrü - mha kühopöyi thi müsüva moyi thi müdiva mo de kha mütaküti.
5. Lhülüzho - mhathi küsala mo de thadzü lü taküta utho ubi sö bayoküti.

DODIKÜTI

A. Thüzako utüo khapö whitu küma lü süyi:

B. N kümüthao jücho phriküti rünyi ba de jücho lü Kütho mu Mo küti utüo pö jisüte.

1. Vüdzüko küswöo khusüyo. _____
2. Thüvokoe thüjove külusüküto na öh, öh thi de rü ba. _____
3. Tümvüko mütsa pö uvathisü. _____
4. Wiko nhatsa lü lhüyo. _____
5. Prü lizo kütsa tsapoko lü ngoyiyo. _____
6. Thüjove künü mhattho pö lizo rüwhu mu khonu maküti. _____

C. Thüphri lü jüco utüo khipö pra ukhro jücho-o lü thosüte.

1. Rünyo lü uco phuküba. _____
2. Thüvoko uqhü thiküti. _____
3. Utü utüce mha khapö wiko tsüsüyo. _____
4. Ta vo mhahu mori mapö pesüyo. _____
5. U hu pö müce mu ta phavayoküti. _____
6. Dokhri küto na mhapö phuküti. _____
7. Dzü lü lü rübro baküti. _____
8. Nhabo da pö küngumaküti. _____

D. Jücho hiko thotsosüte.

1. Thüjove yi _____ .
2. Tüso doli, _____ thüjove mücosüyo.
3. Pu kütsa kümünoce prü _____ .
4. Thüga-e sako leko lü _____ .
5. Lhülüzho cene hiko _____ .

E. Kütsokütiko külasüte

1. Küdipö na Küwiko hi pö uciri tü mole poyi ve?
2. Thüjove ne cekroe küdipö na Thügako khwü mozosuta?
3. Thüjove yi lü khonu küdipö bi kütiko ngoyoa?
4. Dipö na no rüwhuküti kha mozoküsu lüyo shi uco sö thosüte.

THÜPHRI 8

Küpriküro mhattho

Seyiküto Coleko:

1. Thüphri lü mharheko pesü de küposüyi.
2. Coleo zö kükhü de mükro, mi küna mori doso kürüthiküti lü küsörhösüyi.
3. Küra mhattho puko mhüdzü ce semhayi küveko posüte.
4. Mhanyoko mu corheko vaphrasüyi.
5. Neko küpriküro küdipö lün söyo shi küposüyi.
6. Thüphri lü mharheo zö kükhü de thüjö küzü pö zosüyi.
7. Po mu thoküti lü chotha khaküsüko müdziyi.
8. Jü küsako seyi mu süko sö de jücho thisüyi.
9. Küra umaneküti seyi; ngo rüyüküba mu retayoküti (küra reta mori ve mota zori süo na mhava müsüva küto bamo).

Kümüthamiko na Khoru:

1. Mharhe pö sü thaprimiko müka süte mu hio vaphra sü mo de puko pon mharheo pe de seyi mu seküyiko pü sü vaphrasü, manyoko mu pu kësözhoko thosüyi. Manyo kungoko vaphrasüyi.
2. Mharhe lü kha kësü kümha de thaprimiko pon hio küpo/thosü mu mharhe hio külü seyi mu mhathoko seyi. Kúpriküro mhathoko se kükreyi mu no süko seba me moshi, süko pü mhathi kütiko vaphrasü, küra puma kübako seyi-puma rüyi, kükro ngoyi bazo mu ce mu re kütü thiyiyo etc.
3. Mhatho khapü sü mi pö mori ukro mhatho thisüyi. Küdayi kütü khapü kümütako thiyi mürayi kümoce külaküsüko pü puko prü sü hi. Thakha: no süo küdipü na lü ba? Thaprimiko mütüko pon hio khwükho süyi (pütü kümo zo kümo) puko külüko pü sü vaphrasü kütöna, hio thaprimiko mütha pü sü thüzho-pütülü süyi. Puko seyi nyisa kübao pos ü kümo mhüdzü puko pumo külzküsüko yi mürayi.
4. Cole kümüle hu küdayi mu doso zö küba ce süko coleko posüyi, külü prayi küvedü vaphra sü de pü pra mhathi süyi.

DODIKÜTIKO

A. Mharheo pesü de külasüyi.

1. Küphrinuko ta vo lhethoce mühozü. Küdipö lhethoce za taa?
2. Lhetho cio lü küra pö thi mu u Nagami sö swöyo. Seküba manyo zako posüyi ve me?
3. N yebo söyöküti manyoko pe de posüyi.
4. Mhanu no küphrinumipö thi de lhetho cio lü baküti sa dipöo khri ta? Dina?

B. Kümükro de bayi. Mharheo lü n külü pö küdayi mu süo thüza po mo de vaphra pö n zöko cesüyi. Nzöko pon süo dipö shili sesüyi mu jücho swödü hibi de söyi.

Sü-o _____ ?

Thaka : Süo tühe me?

Ukro lü küba mütüko manyo u külü pö küdayi de vaphrasüyi side kükreko pori süo sesüyi.

C. Mharheo pesü mu u süko pö dipö thiyo shi thosüyi.

1.

2.

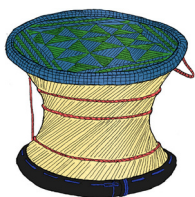
3.

4.

5.

D. U Nagami küpriküro mhatho uco kükrekreküti lü söyo. N shi n mhü pesü de pö dipö co lü söyo shili lüsüte. (Thüphri lü thoma kümoko ri). Süko pö u khro thüthi khakümao lü thosüyi.

E. Küra-e sö ceri uma müleku. Mamhayitayo mu ngo münhunhuyiyo. Sökhrikhapö utsüsüyo mu tükhra ri thi kümüsayo. Retayo eli süo mhava müsüva küto ba mo. Kükrepö ta lizo khulhü-e uma rö mu celireyo mo. U shi u mhüko thi mürho mu küzaküze pü bayo. N külhü lü tüsonha khulhü söküti müsö lü dipö cho lü kürapö thide söyi veshi lüsüte.

Khulhü	Küra
1. Küce	1. Kürace
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
6.	6.

F. Küra pö thiyi küve mhanyo kühopöyi rhesüyi. Mhanyoko ba lizo n zürami kükhrühi sa de thi küdayi ri ve.

G. Ukroko Mhatho:

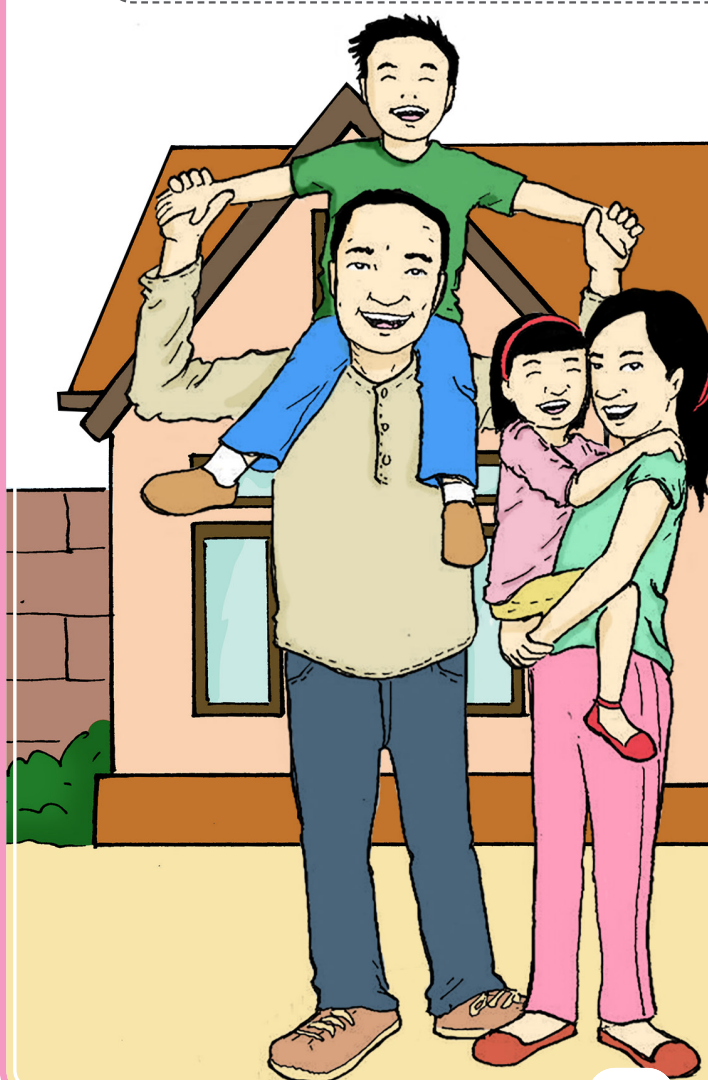
Doso küza pö ukro kücü cü thisüyi. Pethimi mori ukrüne küsö thiyi se kübamiko ciyi. Ukro küza pö kümüta thaphriko pon hio mhatho küza pö kümütako thi küdayi.

THÜPHRI 9

A kürülü ci kutho - Lizo

Seyiküto Coleko:

1. Lizo jüco-o qhüphra, kükho kükiko utü thi de phrisüyi.
2. Lizo co-o seyi de küposüyi mu u jö thosüte.
3. Lizo-o lü kütsokütiko külasüte.
4. Jücoko qhüphra kümhakütiko seyi.
5. Thoküti mu poküti do khaküsüko müdzi de seyi.

A KÜRÜLÜ CI KÜTHO

Cekro dolü kükhrü kübara
Mipöe mipö rho kübara
Ceta celü küjüzö küba
Sülü a kürülü ci kütho

Cekro küzö pö thi kübara
Thülü khapö huhu prü küba
U kümüri kübara
Sülü a kürülü ci kütho

Cekro küzö mhathi kübara
Cekro küzö mhati kübara
Küzö rüzhü mu kücho thi küba
Sülü a kürülü ci kütho

Ci küsu kürü lü ba zori
Cosucorü tiba zori
Cekro lü künü kübara sü
Sülü a kürülü ci kütho.

Jüco kūsako seyi:

1. Rho – miyo mürhe kūsü, khrü kūsü mu unüküti thaka kūsü.
2. Küjüzö – mi küpo qhü zöyöküti.
3. Kümüri – u mülü küba pö mu lü küba pö thiyiyöküti.
4. Cosucorü – kütico ve kumo.
5. Künü – u lü u züveküti mu u külü thiküyi na u züveküti.

DODIKÜTIKO

A. Lizo-o makro/miküna mu mipö zide phrisüyi.

B. No jücho lü rhe küma hiko lü jüco khapö thotsosüyi veme ma? (N na pö thi müta)

Thaka: Cepfhüyi uzömi pö ushine küsa zö ta de küsöyi (küsöyi/müsöyi).

1. Mura _____ söbo-o küba i pe ba (ngo/pö).
2. Küswöö nace kü tho co _____ pariyo. (tho/tha)
3. _____ kübara cekro küzöve hu khrü bayo. (kükhrü/küzhe)
4. A po a zu _____ lizo thüjo ngoyito. (mülü/jüzö)
5. Kümüsa pö a _____ thisö tsü mi sürho yi to. (zho/rho)

C. U kürülü ci thiyi küba uküve kro hu thosüte.

THÜPHRI 10

Cethice (Morung)

Seyiküto Coleko:

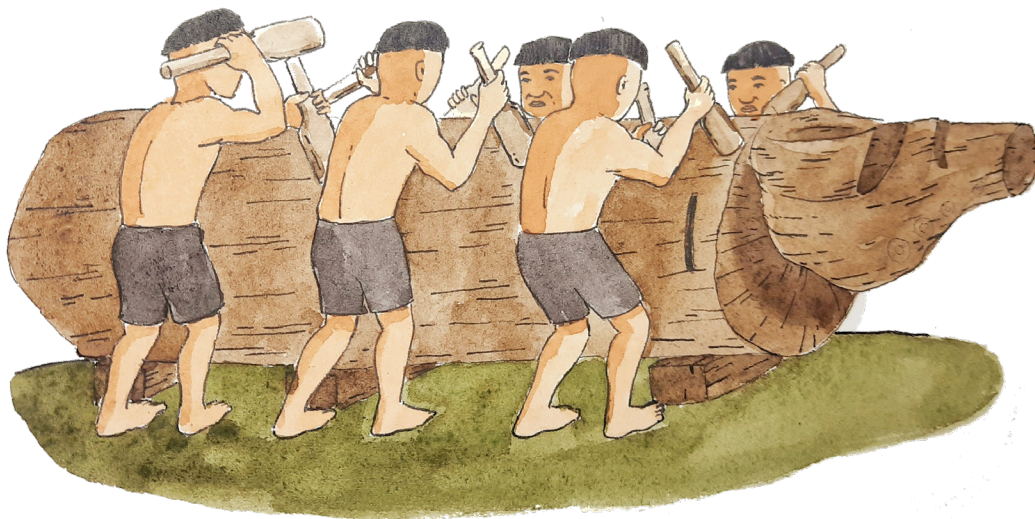
1. Cethice sü dipö shili seyi.
2. Cethice jö uco kükrekretiko seyi.
3. Thadzü khreküsanuko pon cethice lü mhaseyiyoküti ukümüle seyi.
4. Jüco küsa seyi de ntho süko pö jücho thisüyi.
5. Thüphrio seyi de phrisüyi.
6. Thüphrio jö kütsokütiko küla mu posüyi.

Vapö Nagami külhü zho lü khresarülimi ceyo kümoko cethice lü vo baküti zho-o müle risü. Rünamiko cethice kütsoküti thüri lü vo mi zheküyiko pö vo kütso mu söko dopö söte kütso küzüveyi de pö u rüna tümhu thi bayo. Cethice lü khresarülimiko pon vo mhaseyi mu uzho thi nveyiküti thüthi pö thiyo.

Cethice lü mhatho kükrekreküti thiyiyo. Thüpumiko cethice lü bava de utho u ceyo thiyiküto tüce sülü ta pra tayo. Rünamiko na thüthi hio kümüsa pö kümha, ze rüngu mügi bikütiko ri pö rühu de mha zheküyiko pö vo khamayo. Cethice lü ukrü utheneko li, thüjö mu thüzho kükreküti thüco-thüpe zhoko seiyiyo. Cethice-e thüri küthi mu küzöküve mpe süyoküti thüthi pö ri zo. Thünomiko pon thüpumiki müthizibo lü voyo mo.

Yebo hu lü thünomiko na cethice ri bayo. Khresarülimiko cethice lü baküti tüce pethimiko-e türhi-türhako, qhübe neneko, sö mhathoko thi, u phethü, li thi mu malhü jöko yolün Nagami zhorüleko, ukrü uthene zhoko pö nuswönuye pö sa pöpö de küye süyo. Thünomiko külheo u cetacelü mhathi ba de thüvao vo cethice lü mhathiyo.

Mha kümüle kükrepö lizo yebo hue sötsö khapö cethice lü sümayo. Sö u nyenyeküti pö sötsö thiyi de metho pi molize thüma pi ide rhe pö utao süyo. Thümako lico hico thayi de sövü pö sötsö küdüsüyo, mu thüthi kümücu swö lü ri uqhü seiyiyo. Cethice lü sötsö küdüsü de rüna lü kühu, mori thüma sata lizo, mha kümüthi-kümüprü vori tozö lizo mori quküyi mu mha kükre ri sa pö kümüseküti thiyiyo. Rünü kümo pö lizo tha tüo rüde küta zö de cethice lü söküti zhoko u kümüle süo thisa mote.

Jüco kūsako seyi:

1. Tümhu – mhahu na pö kümükoküti.
2. Sötsö – sö u nyenyeküti lü u ce hoyiküti.
3. Sövü – sö küzü uta lico hico pon thübo de müsiküti.
4. Müthizibo – Ci bo pö lü thüzi kükro ba de thüma kükro pon züyi veküti.

DODIKÜTIKO

A. Kütsokütiko külasüte.

1. Cethice sü dipöa?
2. Cethice lü Nagami zho dipöko pö müthasüyoa?
3. Cethice lü sötsö uco dipö na ta?
4. Nagami thüpumiko dithe pö cethice lü lhüyoa?

B. No jüco küsa seküyiko khapö müchükütiko lü lusüte.

Tümhu	müthizibo	utheneko	sötsö	sövü
-------	-----------	----------	-------	------

1. Thüzi kürisorö thünoko _____ lü ba.
2. _____ pö sötsö vüyo.
3. U ce thipü küba cejü hi-e _____ mhazü zo.
4. Ralü sö pö küthi _____ yo pü mitha pö vüsü.
5. Cejütu yo kühuze züve küba süe rünao _____ zo.

C. Ne tho ne yebo cethice rhesü de rhö pö künhüsüte.

D. Cethice zhorüle hio mhanui tsüdo ri thiba lizo Nagami thüpumiko mu thünomiko na u kümüve dipö bato shili u jö hu thosüte.

E. Mhasekho hiko pö jücho thisüte.

1. Tümhu
2. Sötsö
3. Sövü
4. Müthizibo

F. N Doso lü ukro pö phuyite. Pethimiko zö de kürüthi de Cethice hio dipö bide mhathi vorishi seyi. Cethice nkümüno ce ba lizo vo pesüte. Ukroko dolü krüta pö küdayi de pu pon doso lü dipö phuyi mori seyi shili po küzasüte.

THÜPHRI 11

Tüshi mo Thüvo

Seyiküto Coleko:

1. Thüphrio phri müdüküti zö de phri mvesüyi.
2. Jü kūsako seyi de süko pö ntho jücho thisüyi.
3. Kümüthao mu u müzako zö de thüphrio lü jübo-o küposüyi.
4. Thüphrio zö de dodiküti khaküsüko lü putü thi de thosüyi.
5. Utho u khülü mhalhüjō seyi mu süko thüzüyi.
6. Utho u khülü mhalhüjō mu thadzü jüko lü ulünyiyiküto thi kühüyi.
7. U külü khasüyi küve thiyiküto mu külüko mütsü de vaphraküsü.

Thadzü vapö künemi pö tüshi-thüvo müri bayo mu puni zö u yi lü mhathiyo. Uko prü yilü mhathide vori lizo uko co küve kūsö pö bade uko pon tiyo. Side thüvao pu nip on vo rülüyiyo.

Side, tüso pari lizo pu ni kütsö la pö yi lü süsüyo. Tüsonha puni yi lü pru bayo. Pönha tüshi thüvao vo u nyepo-o ce rükhrüde, thüvoe zhotü mhathi mode proce lü zö bayo tina pu co pö thüvo prü morive, zide posü.

Nyepo-oe jü süo sepö pu nümo swö, eli kütho tü me mo shili semo. Süna pu kütho me mo shili seyi kütöna u ni prü yi lü mhathi ba küta sa mükhrü pru nha lü pu ni pe sütün rüsü uni pe ba.

Thüvoe prü yi tsoyi mütha u ta pö cejü ngüde zhotü mhathi ba, eli tüshie zhotü vo proce lü zöba. Thüva la vota to küzüce tüshie lü yi lü thüvo ngüpö kümüzü lü pheliphe süde vota. Side vo nyepo-o ce pun zhotü mhathi mu thüvoe proce lü zhotü zö bade vori len po sala sü.

Hilü nyepo-o tüshi kümüda poküba seyi de pu nūmo ta de pu co khipö prü mota, side thüvo co pü thevo pon tiyi ele chiro kümüthu külhu pö tüshi prüsü, süna tüshie jode chiro pövo khi dolü ti bata.

Süna tsüdo ri thümae thüvo co lhopö prüyo, eli tüshi co lhopö prüyo mo len poyo.

Thüjö hio lü se küyi mu po küye pö sü nülhüro kükro vori küzü, Thüvo co lizo lho pü prüyo ele Tüshi co lizo chiro kümüthu mori lüva tisho tile kütiko khi pü prüyo le potata. Hio lü kümütha jü ngoyiküyi urha thi de mhathi kübami uzhokhro küve ngoyiyo. Thüjö hio lü ngoküyi mhaküjopö küthi lü ri küjüthomi zhokhro küve ngoyito mu kümüjümi pu jütho na veküheyi zoto.

Jüco kūsako seyi:

1. Proce - Thüra yi lü ce thi pö ma vo rülüyiyo kütü ce.
2. Khi - Tülha pö vo kungu küma bö
3. Rüsü - Mi pon ungo mo de mi pe küva.
4. Ngü - cejü ngü kütü, ube mori uta pö ngü kütü
5. Nülhüro - nuye mu nülhü ro.

A. Kütsokütiko külasüte:

1. Küdipö na nyepo-o tüshi mu thüvo ni kütsö pö yi lü süsüyo?
2. Sopö no nyepo-o ce thüvo no yi lü prü lizo mhachi mo de zö bayole posü?
3. Sopö no yi lü prütsoyi mu mütha mhachi swüdü tayo?
4. Nyepo-o no dina uni lüva kütü de kha prümota?
5. Thüshi dina unümota?
6. Mü thüdjö hio lü se küyi khreküsamiko ce dipö küye pö vota?

B. Jüco hiko pö jücho thisüte.

1. Proce
2. Rüsü
3. Ngü
4. Zö
5. Chiro

C. Kütsoküsüko kütö mu mo pö jisüte:

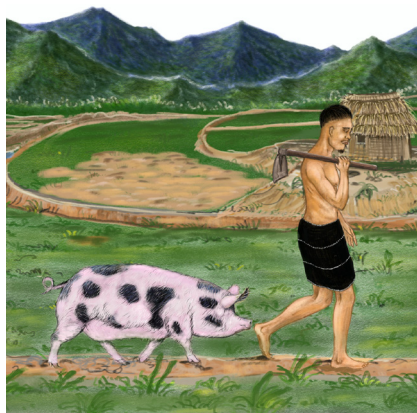
1. Nyepo-o no Thüshi puce müda küsüna pü nüyita.
2. Thüshi u nyepo-o chiro kümüthü libi kha püprü küsüce unüyita.
3. Tsüdoi thüvoco lhoyo veli thüshi le lhoyo mo len po.
4. Thüshi mhachitsü pürha thino thiyo uni yi lü prü lizo.
5. Thüshi no müda no thüvo no zhotü proce lü zü bayole posü.

D. Ukro mhathoko:

Kümüthao pon doso lü thaphriko küza pö ukro thisüte. N doso lü mhalhüjö phri mütoyi süte. Thüdjö lü zhorüle küve küposüte.

E. Kümüthao pon jö coko phri müto sü. Jö coko seküyiko rhe mütü süte. (Thüphri lü dodikütiko pe püyi)

F. Mharhe pe sü de jücho küna sö lü thosüte.

**STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL
RESEARCH & TRAINING (SCERT)**

**STATE CENTRE OF
NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

Iodine deficiency disorder is the single most common cause of preventable mental retardation and brain damage.

"Consume only Iodized Salt"